

EBÛ MANSÛR MÂTÜRÎDÎ'YE GÖRE FİİLLERİN ORTAYA ÇIKIŞINDA İNSANIN KUDRETİNİN ROLÜ

THE ROLE OF HUMAN WILLPOWER IN THE EMERGENCE OF ACTIONS ACCORDING TO ABU MANSUR AL-MÂTURÎDÎ

Geliş Tarihi: 28.06.2019 Kabul Tarihi: 03.09.2019

✉ ŞERİFE ÖZKETEN

DOKTORA ÖĞRENCİSİ

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER
ENSTİTÜSÜ

Orcid.org/0000-0002-8697-3924

serifeozktn@gmail.com

ÖZ

Bu makale Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin fiillerin ortaya çıkışında insanın kudretinin rolü ile ilgilidir. Çalışmamız, Mâtürîdî'nin konuya dair özgün yaklaşımını, farklı yorum tarzını ele almaktadır. Kudret konusuna dâir geliştirdiği orijinal bakış açısıyla Mâtürîdî hem Allah hem de insan açısından mantıksal yönü ortaya koymuştur. Mâtürîdî, fiillerin meydana gelmesini bir yandan Allah'a, diğer taraftan insana nispet etmiştir. İnsanların bir takım ilâhi emir ve yasaklara muhatap olarak mükellef kılınmasının nedeni, Allah'ın onların fiillerinde kudreti yaratması sebebiyledir. İnsanın fiillerinin gerçek yaratıcısının Allah olduğu anlayışı, onun kudret konusunda ne derece pay sahibi olduğunu da ortaya çıkarmaktadır. İnsanın fiili, yaratma yönüyle Allah'a, onu yapmaya karar verip, ortaya çıkmasına neden olma yönüyle de kendisine aittir. Allah insanları, iyiyi kötüden ayırt edip, çirkin ve güzel davranışı fark edebilecek güçte yaratmıştır. İnsanın sorumluluğu bağlamında ele alınan kudret meselesi, itikadî ekoller arasında da önemi bir yere sahip olmuştur. İtikadî ekoller, genel olarak kudretin varlığını kabul etmekte fakat değerlendirmesinde görüş ayrılığına gitmektedir.

Anahtar Kelimeler: Mâtürîdî, kudret, insan, fiil, yaratma.

ABSTRACT

This study is about the role of human willpower in the emergence of actions according to Abu Mansur al-Maturidi. In the study his unique approach to and different style of interpretation of the subject matter is examined. Thanks to his original perspective related to the matter of willpower, he could explain its logical aspect for Allah and for human. He related the emergence of actions to Allah on the one hand, and to human on the other hand. People are made liable as the addressee of certain divine orders and prohibitions because Allah has provided them with willpower in their actions. The understanding that the true creator of people's actions is Allah reveals how much share He has in the matter of willpower. People's actions are related to Allah in terms of their existence, and to themselves alone in terms of doing them or causing them to emerge. Allah has created people with the ability so that they could distinguish between good and evil, and understand what a nice behavior and unpleasant behavior is. The issue of willpower within human responsibility has an important place among creed-related schools. Creed-related schools generally acknowledge the existence of willpower; however, they differ in opinion about its evaluation.

Keywords: Mâtürîdî, Willpower, Human, Action, Creation.

Giriş

Kicrî III. /IX. asrın ortalarında Özbekistan sınırları içinde bulunan Semerkand şehrinde dünyaya gelen Ebû Mansûr Mâtürîdî'nin¹ doğum tarihi konusunda net bir bilgi bulunmamakla birlikte, 333/944 yılında Semerkand'da vefat ettiği kuvvetle muhtemeldir.² Daha çok Kelâmî yönü ile ön plana çıkan Mâtürîdî, bu alanda etkili bir şahsiyet olmuştur. O, adına nispetle Mâtürîdîlik olarak isimlendirilen Kelâm ekolünün önderi kabul edilmiştir.³ Dinin doğru şekilde öğrenilmesinde aklın ve naklin iki önemli bilgi kaynağı olduğunu kabul eden Mâtürîdî, bu yöntemini Kelâm ile ilgili meselelerde de sürdürmüştür.⁴ İyi bir hafıza, kuvvetli bir muhâkame gücüne sahip olan İmam Mâtürîdî, nasrlara bağlı kalmış, bunun yanı sıra akla da son derece önem vermiştir. Onun meseleleri ele alırken farklı görüşlere yer vererek eleştiriye tâbi tutması, çok yönlü düşündüğünün bir göstergesidir.

İmam Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*'de⁵ insanın fiilleri konusundaki görüşlerini geniş bir şekilde ele almış, bu hususta Mu'tezile'ye birçok noktada eleştiriler yöneltmiştir.⁶ Onun, fiillerin meydana

¹ Sönmez Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 8. Baskı, (Ankara: Otto Yayınları, 2018), 25.

² Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 26.

³ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 30.

⁴ Ahmet Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 2. Baskı, (İstanbul: Çınar Yayınları, 2017), 54.

⁵ İmam Mâtürîdî'nin en önemli eserlerinden biri olan *Kitâbü'l-Tevhîd*'in dünyada tek yazma nüshası bulunmaktadır. Sözü edilen eseri dışında Mâtürîdî'nin kırka yakın yazması bulunan *Te'vilâtü'l-Kur'ân* isimli bir tefsiri de mevcuttur. Mâtürîdî'nin Kelâm, Mezhepler, Fıkıh, Kıraat konusunda ortaya koyduğu eserlerin pek çoğu korunamamış, birtakım sebeplerle kaybolmuştur. Buna rağmen kaynaklarda İmam Mâtürîdî'ye âdiyeti kesin olan on dört eser bulunmaktadır. Yaşadığı dönem boyunca birçok ilimle meşgul olan Mâtürîdî'nin ardında pek çok öğrenci bulunmaktadır. (Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*, 49-53).

⁶ Geniş bilgi için bkz., Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, trc. Bekir Topaloğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2015), 338-453.

gelmesinde kudretin etkisi ile ilgili görüşleri dikkat çekicidir. Çalışmamızda Mâtürîdî'nin bu görüşleri ile diğer âlimlerin düşünceleri karşılaştırmalı olarak ele alınacaktır. Konu ile ilgili çok sayıda araştırmaya rastlamaktayız. Yapılan çalışmalarda mesele genel hatları ile ele alınmış olmakla birlikte, İmam Mâtürîdî'nin görüşlerine detaylı olarak değinen eserler bir elin parmaklarını geçmemektedir. Buna rağmen konu ile ilgili olarak pek çok yönden ışık tutabilen, kayda değer bilgiler içeren eserlerle karşılaşmaktayız.⁷ Bizim çalışmamızda ise Mâtürîdî'nin kudret ile ilgili görüşleri tafsilâtlı olarak ele alınarak, diğer âlimlerle bir kıyaslamaya tâbi tutulacaktır. Böylece Mâtürîdî'nin orijinal yönü ve diğer âlimlere etkisi ortaya konulmaya çalışılacaktır.

Çalışmamızda Mâtürîdî'nin insanın fiillerinin meydana gelmesinde kudretin etkisi ile ilgili görüşleri ele alınacak; bu yapılırken hem Kelâm âlimlerinin kudret konusundaki değerlendirmelerine yer verilecek, hem de böyle bir soruyu kendisinin nasıl cevaplandığı ortaya konulacaktır. Fiillerin ortaya çıkışında insan kudretinin etkisi her ne kadar İmam Mâtürîdî'nin bakış açısıyla ele alınacak olsa da mesele farklı âlimler tarafından da çeşitli şekillerde tartışılmıştır. Kelâm âlimlerinin özellikle insana ve onun kudretine yükledikleri mâna, konuyla ilgili naslara ne kadar yakındır? Onların betimledikleri insan prototipi, Allah'ın halife olarak isimlendirdiği varlığa verdiği sorumluluğu yerine getirebilecek vizyona sahip midir? Bu sorulara cevap olarak, ilk önce kudret kavramının anlam alanı açıklanarak, İslâm düşünce tarihinde etkili olmuş mezheplerden⁸ Cebriyye, Mu'tezile ve Eş'ariyye âlimlerinin kudret ile ilgili görüşlerine yer verilecek, akabinde İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdîyye âlimlerinin bu meseledeki düşünceleri ele alınarak bir karşılaştırma yapılacaktır.

1. Kudret (İstîtaat) Kavramının Anlam Alanı

Lügatte güç, kuvvet, tâkat, anlamında olan kudret, bir şeye gücü yetmek, kuvveti olmak, muktedir olmak şeklinde ifade edilmektedir.⁹ Türkçe'de güç, erk, erke, kuvvet, iktidar, yetenek, maddi güç, zenginlik, Allah'ın ezeli gücü manasında kullanılan Arapça bir kelimedir.¹⁰ Kelime ola-

⁷ *İrade Hürriyeti ve İmam Maturidi*: M. Saim Yeprem tarafından bu çalışma Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Vakfı tarafından 1984 yılında yayınlanmıştır. *Mâtürîdî ve Neseî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*: 1988 yılında yayınlanan çalışma M. Sait Yazıcıoğlu tarafından kaleme alınmıştır. "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu": 2013'te yayınlan makale Veysi Ünverdi'ye aittir.

⁸ İtikâdî mezhepler ile ilgili olarak ayrıntılı bilgi için bkz. Ethem Rûhi Fırlalı, *İtikâdî İslâm Mezhepleri*, (İstanbul: Selçuk Yayınları), 1.

⁹ Cemaleddin İbn Manzur, *Lisanü'l-arap*, (Beyrut: Darü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1955), 13: 74.

¹⁰ Türk Dil Kurumu, "Kudret", *Türkçe Sözlük*, (İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011), 2264.

rak “gücü yetmek; bir işi ölçülü ve planlı bir şekilde yapmak, planlamak; kıymetini bilmek, bir hususun niceliğini, niteliğini belirlemek” manasına gelen kudret, isim olarak “kadr” kavramıyla ifade edilir. Allah’a nispet edildiğinde ise, “O’nun dilediğini hikmet dâiresi içerisinde eksiksiz ve noksansız yapması” manası taşır. Kudret, irâde ile ilişkilidir. Irâde ile birlikte bir neticeye yönelen kudretin, o olmadan tek başına bir fiili meydana getirmesi mümkün değildir. İnsanın fiillerinin meydana gelebilmesi için önce irâde, sonra kudret gereklidir.¹¹ Kur’ân’da Allah’ın kudret sahibi olduğu vurgusu açık bir şekilde yapılır. Allah’ın sınırsız gücünün ve muktedir oluşunun üzerinde durulur.¹² Fakat bizim bu çalışmada asıl üzerinde duracağımız husus, insana ait olan kudretin tesiri ve mahiyeti ile ilgilidir.

Kudret, irâdeye uygun olarak gerçekleştirilen fiiller üzerinde etkili olan ve insanı bir işin yapılmasına ve yapılmamasına güç yetirebilir duruma getiren kuvvettir.¹³ Kudretle yakından ilişkili olan irâde ise “arzu etmek, talep etmek, istemek, dilemek” anlamında olup, bir davranışı yapıp yapmama noktasında karar verebilme gücüdür. Bu kavrama müterâdif olarak, meşfet ve ihtiyâr kelimeleri de kullanılmaktadır. Tercihlerden en hayırlısını seçmek olan ihtiyâr kavramı, irâde kelimesine göre daha özel, meşfet ise Allah’ın sonsuz irâdesini belirtmektedir.¹⁴

Fiillerimizi kendi istek ve arzumuza göre belirleme gücü olan irâdenin kullanılması hâlinde, herhangi bir baskının olmaması gerekir. Irâde, cüz’i ve küllî olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Cüz’i irâde; insanın sınırlı irâdesi iken, küllî irâde; meydana gelebilmesi için hiçbir varlığa ihtiyacı olmayan, kudretiyle kâinatı kuşatan Allah’ın sınırsız irâdesidir. Allah’ın emirlerini ifade etmek üzere de irâde-i ilâhiyye kavramı kullanılmaktadır.¹⁵ Bir şeyi yapıp yapmamaya karar verme gücü, dilek, istek, hükümdar emri, buyurmak, emretmek gibi manaların yanı sıra Allah’ın isteği ve buyruğu anlamında irâde-i ilâhiyye, insan irâdesi manasında irâde-i cüz’iyye kullanılmaktadır.¹⁶

Seyyid Şerîf Cürcânî, kudreti, irâde kuvvetine etki eden bir nitelik şeklinde tarif etmektedir. Kudreti, nitelikleri bakımından ikiye ayıran Cür-

¹¹ Şerafettin Gölcük, *Bâkılânî ve İnsanın Fiilleri*, (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997), 103; Mevlüt Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti-Cüveyni Eksenli Bir Tetkik-*, (İstanbul: Nûn Yayıncılık, 1997), 111.

¹² Bkz. Mâide, 5/120; Mülk, 67/1.

¹³ Muhammed İhsan Oğuz, *Kazâ ve Kader Kitabı*, (İstanbul: Oğuz Yayınları, 2017), 35.

¹⁴ Bekir Topaloğlu-İlyas Çelebi, *Kelâm Terimleri Sözlüğü*, 4. Baskı, (Ankara: İSAM Yayınları, 2015), 158-159.

¹⁵ Ahmet Cevzici, *Felsefe Sözlüğü*, (İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999), 469.

¹⁶ M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016), 20.

cânî'ye göre, birinci kısımda bulunan kudret-i mümekkine, kişinin kendisine emredilene yerine getirmeye, bir şeyi yapmaya gücünün en az yettiği kuvvettir. Bu türden kudret, güç yetmeyi tekliften sakınarak, bütün emirlerin hükmünde şarttır. Kudret-i müyessire şeklinde tanımlandığı kudret ise, fiillerin yerine getirilmesinde kolaylık sağlar. Kudret-i müyessirenin kuvveti, kudret-i mümekkineden biraz daha fazladır. Kudret-i mümekkinede yalnızca imkân meydana gelirken, kudret-i müyessirede imkândan sonra gelen kolaylık oluşmaktadır. Kudret-i müyessire, fiil ile bitişik olup, tek bir zamanda meydana gelmektedir.¹⁷ Kelâm âlimlerine göre kudret, ilahi bir sıfat olmakla beraber Allah-âlem ilişkisinde doğrudan etkili tek sıfattır. Mümkün olanı var kılmak yalnızca kudret vasıtasıyla olmaktadır. Dolayısıyla kudret öyle bir güçtür ki; o güce sahip olan insan her ne kadar dışarıdan bir emir sebebiyle bir fiili gerçekleştirmek zorunda olsa da esasında dilediği takdirde fiili gerçekleştirmeye güç yetirmektedir.¹⁸

2. Kelâm Ekollerinin Kudret Konusundaki Görüşleri

Kelâm ekolleri, kudret hakkında farklı görüşlere sahiptir. Cebriyye, insanın fiillerinin gerçek fâilinin Allah olduğunu, insanın hiçbir şeye gücünün olmadığını ileri sürerek, onun kudretini perdelemiştir. Mu'tezile, insanın devamlı kudret sahibi olduğunu, bu kudretin onda fiili yapmadan önce de mevcut olduğunu ifade etmiştir. Eş'arîyye, insanda yaratılmış bir kudreti kabul ederken, bu kudreti insanın kendi özünde görmemektedir. Mâtürîdiyye ise insanda kudretin varlığını kabul ederek, kudreti; fiilden önceki beden sağlamlığı ve Allah tarafından yaratılan ârâz şeklinde iki kısma ayırmıştır.¹⁹ Çalışmamızın devamında Kelâm ekollerinin kudret ile ilgili düşüncelerine sırasıyla, tafsilâtlı olarak yer verilecektir.

A. Cebri Düşüncede Kudret

Cebriyye, insanın fiillerinin gerçekleşmesinde herhangi bir etkisi bulunmadığını ileri sürdüğü kudreti geri plana atmakta, insanın fiillerinde mecbur olduğu fikrini savunarak, onun bütün fiillerini Allah'a nispet etmektedir.²⁰ İnsanın fiillerini cansız varlıkların eylemleri gibi düşünen Cebriyye'ye göre, bunların yağmurun yağmasından, fidanın filizlenmesinden, yıldızın kaymasından herhangi bir farkı yoktur. Fiillerini yapmada mecbur

¹⁷ Seyyid Şerîf Cürcânî, *Ta'rifât*, trc. Arif Erkan, (İstanbul: Bahar Yayınları, 1997), 178.

¹⁸ İbrahim Coşkun, "İnsanın Eylem Yapma Gücü ve Hürriyeti", *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2, (Ekim 2001): 5.

¹⁹ Şerafettin Gölçük, *İslâm Akâidi*, 5. Baskı, (Konya: Esra Yayınları, 1997), 228-229.

²⁰ Abdülkerim Şehrîstânî, *Milel ve nihâl-Dinler, Mezhepler ve Felsefi Sistemler Tarihi*, trc. Mustafa Öz, (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011), 85.

olan insan, kendisine verilecek mükâfatta ya da cezada herhangi bir etkiye sahip değildir.²¹ Dolayısıyla insan, fiillerinde aktif değil, pasif bir varlıktır.

Cebrî görüşü benimseyen âlimlerin dışında bütün mütekellimler, fiil işleme vasıtalarıyla, bunları kullanarak fiili gerçekleştirecek asıl kudretin insanda mevcut olduğunda hemfikirdir. Fakat onların uzlaşmadığı husus; kudretin insana verilmiş zamanı ve niceliği hakkındadır. Kudretin fiilden önce var olduğunu ve karşıt fiillere elverişli olduğunu ileri sürenler, insanın sorumluluğunu mantıkî bir temele dayandırmaya önem verip, cebrî düşüncenin yanlışlığını ortaya koymaya çalışmışlardır. Hatta kendileriyle aynı düşüncüyü benimsemeyip, karşıt görüşte olanları eleştirip Cebrî olmakla itham etmişlerdir. Buna karşılık kudretin insanda, fiile yöneldiği anda Allah tarafından yaratıldığını ve kâfirle mümine farklı kudretlerin verildiğini kabul edenler, Allah'a kemâl derecesinde sıfat nispet etmenin yanında, kulun O'na olan ihtiyacını ön plana çıkarmışlardır. Sonuç olarak kudretin insanda varlığını kabul ettikten sonra verilmiş zamanı ve niceliğine ilişkin farklı düşüncelerden birini benimsemek itikadî açıdan bir sakınca teşkil etmeyecektir.²²

B. Mu'tezilî Düşüncede Kudret

Cebriyye'nin aksine Mu'tezile, insanın kudretinin fiilden önce var olduğunu kabul etmektedir. Onlara göre kudret, fiil ile birlikte meydana gelmektedir. Çünkü kudretin fiilden önce mevcut olmaması, güç yetirilemeyecekliliği gerektirecektir. Güç yetirilemeyen teklifi uygundur. Allah'ın güç yetirilemeyen bir fiili yaratması ise mümkün değildir. Mu'tezile, benimsediği beş esastan biri olan "adalet prensibi" gereği, kötü ve zulüm sayılabilecek eylemleri insana nispet etmiştir.²³ Onlar, fiillerin meydana gelmesini tamamen insana yükleyerek Allah'ı kötülükleri yaratmaktan tenzih etmeyi amaçlamışlardır. Fakat bir şeye kudretin olması demek, onunla vasıflanmak anlamına gelmez. Dolayısıyla Allah'ın insanın kötü fiillerini yaratmaya kudretinin olması, O'nun kötü olmasını gerektirmez.²⁴ İmam Mâtürîdî'ye göre Mu'tezile âlimlerinden bir kısmı, insanın iradesine bağlı fiillerinde kudretin fiilden önce olduğuna dair görüşlerin;

وَإِذْ أَخَذْنَا مِيثَاقَكُمْ وَرَفَعْنَا فَوْقَكُمُ الطُّورَ خُذُوا مَا آتَيْنَاكُمْ بِقُوَّةٍ وَاذْكُرُوا مَا فِيهِ لَعَلَّكُمْ تَتَّقُونَ

²¹ Gölcük, *Bâkullâni ve İnsanın Fiilleri*, 125.

²² Yusuf Şevki Yavuz, "İstitâat" *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2001), 23: 399-400.

²³ Kadı Abdulcebbar, *Şerhu'l usûli'l-hamse*, (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 147.

²⁴ Süleyman Toprak, "İnsanın Fiilleri Konusunda Mâtürîdî ve Eş'ari Arasındaki İhtilaf", *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Aralık 1990): 166.

“Size verdiğimiz tâlimâta bütün gücünüzle sarılın, onda bulunanları da-ima hatırlayın; umulur ki korunursunuz” (Bakara, 2/63) âyetiyle istidlal etmek istemişlerdir. Bu ilâhî beyan, dâimi ve samimi olarak Tevrat’a tutunun ve onun çizgisinde Allah’a itaat edin şeklinde yorumlanmıştır. Kudretin fiilden önce olduğunu kabul eden Mu‘tezile’ye göre Allah, İsrâiloğulları’na Tevrat’a göre bir hayat yaşamalarını emretmişti. Şâyet Allah, Tevrat’ta geçen hükümlerin gereğine göre amel etmeden önce bu fiilin kudretini kendilerine vermeseydi, İsrâiloğulları’na onu yapmalarını emretmezdi. Dolayısıyla İsrâiloğulları, emredilene yapmak için kudretlerinin bulunmadığını söylerlerdi. Bu ise Allah’ın, fiilden önce olan kudreti insana verdiği bir göstergesidir.

Mu‘tezile, adalet prensibi gereği; insanın irâde ve kudretinin var olduğunu kabul etmekte, işlediği fiilleri mecazî olarak değil, gerçek anlamda ona nisbet etmektedir. Bu sebeple insanın ahirette karşı karşıya geleceği ceza ve mükâfatı onun bizâtihi kendi kazancı olduğunu kabul etmektir. Bunun anlamı da Allah’a adalet sıfatını nisbet etmek, O’ndan zulmü nefyetmektir. Netice olarak Mûtezile, insanın fiillerinden sorumlu tutulabilmesi için, onun fiillerinin Allah tarafından yaratılmadığını ve kendisi tarafından gerçekleştirildiğini kabul etmektedir.²⁵

C. Eş‘arî Düşüncede Kudret

Eş‘arîyye, kudret meselesinde Cebriyye’ye daha yakındır. Onlar sıklıkla insanda bulunan kudretin yaratıcısının Allah olduğuna vurgu yaparlar. Eş‘arîler, bu düşüncelerine rağmen, insanda fiillerinin meydana gelmesine etki eden bir kudretin olduğunu kabul ederler.²⁶ Nitekim İmam Eş‘arî’ye göre, insanın bazen kudret sahibi olması, bazen olmaması kudretin ondan ayrı olduğunun bir göstergesidir. İnsanın kudret sahibi olması, kendi öz varlığından kaynaklanmamaktadır. Şâyet kudret, insanın benliğinden olmuş olsaydı, onun dâima kudret sahibi olması gerekirdi. Fakat durum böyle değildir. O halde insanın kudretinin ondan farklı olması gerekmektedir.²⁷

Eş‘arîyye, kudretin fiille birlikte bulunduğunu kabul etmektedir. Fiil meydana geldikten sonra ise kudret yok olmaktadır.²⁸ İnsanın irâdî ve ızdı-

²⁵ Orhan Aktepe, “Mutezile ve Ehl-i Sünnet’e Göre Va’d ve Va’id İlkesi”, *Kelâm Araştırmaları Dergisi* 9/1, (Aralık 2011): 159-160.

²⁶ Ebû Hanife, “Fıkhu’l-ebşat” *İmam-ı Azam’ın Beş Eseri*, thk. Mustafa Öz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 50; Ebû Hanife, “Fıkhu’l-ekber”, *İmam-ı Azam’ın Beş Eseri*, thk. Mustafa Öz, (İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002), 54; Zeynep Önder Demirel, “H. IV-IX. /M. X-XV. Yüzyıl Mâtürîdî ve Eş‘arî Akaid Metinlerinde Ebû Hanife’nin Etkisi”, (Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2016), 114.

²⁷ Ebu’l-Hasen Eş‘arî, *Luma’ fi’r-reddi alâ ehliz’zeyğ ve’l-bida’*, nşr. Hammûde Zekî Gurâbe, (Kahire: 1955), 93.

²⁸ Eş‘arî, *Luma*, 96.

rarî (irâde dışı, zorunlu) fiilleri arasında fark vardır. İnsanın bilinçli olarak gerçekleştirdiği fiilleri kudret neticesindedir.²⁹ İnsana fiil sırasında bahşedilen kudret, hangi amaç üzere verilmiş ise onun için geçerlidir. Örneğin; bir insanın kudreti iman için yaratılmış ise ondan iman etmemesi beklenebilir.³⁰ Eş'ari, Kelâm sisteminde esas olan insanın kudreti değil, Allah'ın kudretidir. İmam Eş'ari özellikle Allah'ın kudreti üzerinde ısrarla durmaktadır. Eş'ari Kelâmcılar kudreti, orijinal (kadîm) ve bir yerden alınma (hâdis) şeklinde iki kısma ayırarak kadîm kudretin mutlaklığını izah etmeye çalışmışlardır. Onlara göre esas olan orijinal yani kadîm kudrettir. Bir yerden alınmış kudretin hiçbir fiili yaratmaya gücü yoktur. İnsanın, fiilini gerçekleştirebilmek için sahip olduğu güç, Allah tarafından yaratılan bir ârâzdır. Yoksa onun öz benliğinde mevcut değildir.³¹

İmam Eş'arî, ilahî kudrete taalluk edenleri, insanın nitelenmesi doğru olmayan hususlar olarak kabul ederken, insan kudretine taalluk edenleri de Allah hakkında mümkün görmemekle, Allah'ı yaratıklara benzemekten tenzih etmeyi amaçlamıştır. Eş'arî, hiçbir yönden yaratıklara benzemeyen Allah ile insan arasında fiilî açıdan hiçbir ortaklık olmadığını vurgusunu yapmaktadır. Bu bağlamda insan yalnızca yaratılan türde fiilde bulunabilir. Dolayısıyla Allah'ın fiilleri ile insanın aynı kategoride değerlendirilmesi mümkün değildir.³²

Bir Eş'arî âlimi olan Kâdî Ebû Bekr-Bâkîllânî'nin anlayışı, "Allah'ın kudreti fiilin aslına etki ederek onu yaratır; insanın kudreti de fiilin vasfına etki ederek ona doğru veya yanlış nitelik kazandırır" şeklindedir. O, insanın günlük yaşamında gerçekleştirdiği fiiller ile hastalıklar sebebiyle oluşan fiilleri arasındaki farka dikkat çeker. Bu fiillerden birincisi kişinin isteği ile ikincisi isteği dışında meydana gelmektedir. İnsanın isteği dışında meydana gelen fiillere gücünün yetmemesi, kudretin onun özünde olmaması demektir. Bâkîllânî'ye göre kudret, fiilin aslına değildir, insana ait bir sıfat olarak etkide bulunmaktadır.³³ İnsanın kendi isteği ile yaptığı fiilinde kudreti vardır. Soyut manada ise irâdesi ile gerçekleştirdiği ve irâde dışı fiilleri arasında fark yoktur. Mesela; felçli bir elin titremesi ile isteğe bağlı olarak hareket ettirilmesi kök itibarıyla aynıdır. Dolayısıyla her ikisi de insanın fiili ve hareketidir. Bu iki fiil arasındaki farkı hisseden insan, isteğine bağlı fiillerinin kâdiri olduğunu bilir. Dolayısıyla onun kesbi ile ger-

²⁹ Şehrîstânî, *Milel ve nihâl*, 93.

³⁰ Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 114-115.

³¹ Eş'arî, *Luma*, 54-55; Mahmut Ay, "Eş'arî Kelâmında İnsanın Sorumluluğu", *İslâmî Araştırmalar Dergisi* 17/2 (Haziran 2004): 95.

³² Hüseyin Aydın, "Eş'arî'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi", *İslami İlimler Dergisi* 6/6, (Aralık 2011): 6.

³³ Kâdî Ebû Bekr-Bâkîllânî, *Temhid*, nşr. Mahmûd Muhammed Hudayrî, (Beirut: 1957), 287; Gölcük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 130-131.

çekleştirdiği fiillerinde kudretinin bulunduğu anlaşılmaktadır.³⁴

Eş‘arîler, insanın fiillerini gerçekleştirmesinde kudretinin varlığını açık bir şekilde ifade etmeseler de bu meseleye çözüm olarak “kesb teorisi”ni ortaya atmışlardır. Geliştirdikleri bu teoriyle onlar, Cebriyye’den ayrılırlar. Fakat Eş‘arîler’in kesb anlayışına atfettikleri manayı açıklamak oldukça zordur. Çünkü onlar, bir yandan insan fiillerinin hakîki manada yaratıcısının Allah olduğunu belirtirlerken, diğer yandan insana kesb hakkı tanırlar. Aynı zamanda onlar, kesbin de Allah tarafından yaratıldığını kabul ederler. Bu karmaşık kesb teorisini algılamak oldukça zordur. Eş‘arîler’in kesb anlayışından yola çıkılarak, anlaşılması zor konularla ilgili olarak “bu Eş‘arî’nin kesbi kadar muğlak, ondan daha incedir” ifadesi darb-ı mesel olmuştur. Onlar kesbi, bir şuur hali, insan ve fiilleri arasındaki bağlantı olarak ifade etmektedirler.³⁵

Bir Eş‘arî mütekellim Gazzâlî ise insanın fiilleri ile ilgili görüşlerini kudret sıfatı ile ele almaktadır. Kudreti, fâilin fiilleri gerçekleştirebilmesini sağlayan ve kendisiyle eylemlerin ortaya çıktığı sıfat olarak tanımlar. İmam Gazzâlî’ye göre kudret, fiilin meydana gelmesinde temel etkidir. Fiilin asıl sahibi Allah’tır. İnsanın kendi fiillerini gerçekleştirmesinde kudreti yoktur. Gazzâlî, meselenin ilahi kudretin konusu olduğunu belirterek, Allah’ın mevcut kudretine vurgu yapar. Yaratma kudreti yalnızca Allah’a mahsus olmakla birlikte, insan fiili kesb eder. Allah Hâlık, kul ise kâsibtir. Kesb teorisi, fiillere açıklık getirmesi bakımından önemlidir. İki farklı kudretin varlığını kabul eden Gazzâlî’ye göre fiiller insana ait olmakla beraber, Allah’ın yaratması sonucunda ortaya çıkar. Allah, mutlak kudreti ile kesbi ve onu hazırlayan unsurları yaratmaktadır.³⁶

Bâkîllânî ve Gazzâlî birer Eş‘arî âlimi olmalarına rağmen özellikle kesb meselesini açıklama noktasında düşünceleri İmam Mâtürîdî ile benzerlik göstermektedir. Çalışmamızın akabinde Mâtürîdî’nin insanın fiillerinin ortaya çıkışında kudretin etkisi ile ilgili görüşlerini inceleyerek, gerek Mu‘tezîlî, gerekse Eş‘arî mütekellimlerin kudret hakkında görüşlerini İmam Mâtürîdî’nin düşünceleriyle karşılaştırmalı olarak inceleyeceğiz.

D. Mâtürîdî Düşüncede Kudret

İmam Mâtürîdî’ye göre, Allah’ı hakkıyla tanıyan kişi, O’nun fiillerinin de hikmet kapsamında olacağını kabul eder.³⁷ Allah, tüm varlıkları kudreti

³⁴ Bâkîllânî, *Temhid*, 287; Gölcük, *Bâkîllânî ve İnsanın Fiilleri*, 132-133.

³⁵ Özler, *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti*, 136.

³⁶ Gazzâlî, *İktisâd fi’l-İtikâd*, trc: Kemal Işık, (Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971), 57-60; Rabiye Çetin, “Gazali’de İnsan Özgürlüğü”, *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/39 (Aralık 2011): 80-84.

³⁷ Ebû Mansûr Muhammed Mâtürîdî, *Kitâbü’l-tevhîd*, nşr. Fethullah Huleyf, (İstanbul: 1979), 216.

ile yaratmış ve onları hikmet dâiresi kapsamında farklı hallere çevirmiştir. O'nun yaptıklarından sorumlu tutulamayacağı, insanların ise fiilleri sebebiyle sorguya çekileceği âyet ile sabittir.³⁸ Bu sebeple insanlar, kötülük yapmamaya ve hikmete uygun davranmaya özen göstermelidir. Çünkü Allah, onları iyiyi kötüden ayırt edip, çirkin ve güzel davranışın farkında olabilecek kapasitede yaratmıştır. Allah, kullarını aklın kabul edeceği derecede güzel davranışı tercih etmeye davet etmiş, böylece onlara sorumluluk yüklemiştir.³⁹

İnsanın fiile yönelik kasdı ve irâdesi sebebiyle mükâfat veya ceza göreceğini kabul eden Mâtürîdî'ye göre fiil, iyiye ya da kötüye elverişli olabilir. Fakat fiilin iyi veya kötü olması insanın ona olan kasdına bağlıdır.⁴⁰ Özgür irâde sahibi insan, seçimde bulunarak ahlakî yetkinliği elde edemeyeceği noktada imtihanadadır. Allah, insanın bu denenmesini gerçekleştirmek için, onu özgür irâdesi ile baş başa bırakmıştır. Bu noktada Allah'ın irâdesinin mutlak olması ve her şeyi kapsamaması, insanın fiilinde özgür olmasına engel teşkil etmemektedir. Her ne kadar fiili Allah yaratsa da o, insanın ihtiyârî neticesinde meydana gelmiştir. Dolayısıyla fiillerinin sorumluluğu insana aittir.⁴¹

Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd* isimli eserinde fiillerin yaratılması meselesine ayrıntılı olarak yer vermiştir. O, fiillerin meydana gelmesini bir taraftan Allah'a, diğer taraftan insana nisbet etmiştir.⁴² Dolayısıyla ihtiyârî fiiller halk (yaratma) açısından Allah'a, kesb (kazanma) yönü ile de insana aittir.⁴³ Fiillerin hâkîkî anlamda insana mahsus olduğunu kabul etmek ve Allah'ın gücünün dışında değerlendirmek, onların mahiyetinde eksiklik oluşturacaktır. İnsanın fiillerin fâili olması fikri kabul edilmelidir. Çünkü bu hem nakil hem de akıl ile sabittir. Bu görüşün reddi gerçeğe karşı direnmedir.⁴⁴ İmam Mâtürîdî, ihtiyârî fiilleri Allah'a izafe etmenin, onların insana ait olduğu fikrini yok etmeyeceği görüşündedir. Fiilleri yaratan Allah, onları kesb eden insandır. Şâyet insanda fiillerini gerçekleştirme kudreti olmasaydı, teklifin manası kalmayacaktı. Ayrıca kul tarafından işlenen günahların her yönüyle Allah'a atfedilmesi akla da uygun değildir.⁴⁵

Mâtürîdî'ye göre insanda iki çeşit kudret vardır:

³⁸ Bkz. Enbiyâ, 21/23.

³⁹ Mâtürîdî *Kitâbü'l-tevhîd*, 221.

⁴⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 256; Veysi Ünverdi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", *Usul İslâm Araştırmaları* 1/20 (2013): 57.

⁴¹ Ünverdi, "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", 57.

⁴² Mâtürîdî *Kitâbü'l-tevhîd*, 228.

⁴³ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 227.

⁴⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 225.

⁴⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 226.

a) Sebeplerin elverişli ve vasıtaların sağlıklı oluşudur ki bu kısma giren kudret fiilden öncedir. Fiillerin meydana gelmesi buna bağlıdır. Bu Allah'ın nimetlerinden biridir. Allah, belirtilen kudreti dilediği kullarına ihsan eder ve onlardan hamd etmelerini ister. İnsan aklıyla bu nimeti idrâk edip, şükrünü eda etmelidir.⁴⁶ İnsanın sağlam bir bedene sahip olması buna örnek olarak verilebilir.

b) Fiil ile beraber olan kudrettir. Bu kısımda bulunan kudret Allah tarafından yaratılarak insana verilmiştir. Bu fiil ile birlikte ve fiil için olan kudrettir. Fiil belirtilen kudret sayesinde nitelik kazanıp, mükafat veya ceza ile ilişkilendirilir. Mâtürîdî, bu bölüme konuyla ilgili âyetlerden⁴⁷ de örnekler verir.⁴⁸

Mâtürîdî'ye göre kudretin iki kısma ayrılmasının delili Rabbimiz'in şu beyanıdır;

فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ
سِتِّينَ مَسْكِينًا ذَلِكَ لِئُؤْمِنُوا بِاللَّهِ وَرَسُولِهِ ۗ وَتِلْكَ حُدُودُ اللَّهِ ۗ

“Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur. Bu Allah'a ve resulüne imanınızı göstermeniz içindir. İşte bunlar Allah'ın koyduğu kurallarıdır” (Mücâdele, 58/4).

لَوْ كَانَ عَرَضًا قَرِيبًا وَسَفَرًا قَاصِدًا لَاتَّبَعُوكَ وَلَكِنْ بَعَدَتْ عَلَيْهِمُ السُّعْيَةُ ۗ وَسَيَحْلِفُونَ بِاللَّهِ لَوْ اسْتَطَعْنَا
لَخَرَجْنَا مَعَكُمْ يُهْلِكُونَ أَنْفُسَهُمْ ۗ وَاللَّهُ يَعْلَمُ إِنَّهُمْ لَكَاذِبُونَ

Kolay elde edilecek bir kazanç ve kısa bir yolculuk olsaydı mutlaka peşinden gelirlerdi; fakat o meşakkatli yol onlara uzun geldi. Bir de kalkıp, gücümüz olsaydı inanın ki sizinle beraber sefere çıkardık, diye Allah'ın adına yemin edecek, böylece kendilerini helâke sürükleyecekler. Oysa Allah onların yalan söylediklerini elbette biliyor” (Tevbe, 9/42). Bu âyette güçleri yettiği halde sefere çıkmayanlar, Rabbimiz tarafından kınanmıştır. Bu kısımda bulunan kudretten maksat, sebep ve vasıtaların bulunmasıdır.⁴⁹ Fiil ile birlikte mevcut olan değil, ondan önce var olan kudrettir. Çünkü her iki âyette de kudretin o süre zarfında devamından söz edilmemiştir. Her ikisinde de kudret, fiilden önce ve fiilin gerçekleşme anında vardır. İşte Mâtürîdî ile Eş‘arî'nin ayrılma noktası burasıdır. Çünkü İmâm Eş‘arî, kudretin fiilden önce bulunmadığı görüşündedir. Ona göre kudret fiil ile birlikte bulunur ve sadece o fiil için geçerlidir.⁵⁰

Bir başka âyette ise;

⁴⁶ Bkz. Âl-i İmrân, 3/92.

⁴⁷ Bkz. Mücâdele, 58/4; Tevbe, 9/42.

⁴⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 256

⁴⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü't-tevhîd*, 256.

⁵⁰ Eş‘arî, *Luma*, 54-56; M. Saim Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 246-246.

أُولَئِكَ لَمْ يَكُونُوا مُعْجِزِينَ فِي الْأَرْضِ وَمَا كَانَ لَهُمْ مِنْ دُونِ اللَّهِ مِنْ أَوْلِيَاءَ بُضَاعَفُ لَهُمُ الْعَذَابُ مَا كَانُوا يَسْتَطِيعُونَ السَّمْعَ وَمَا كَانُوا يُبْصِرُونَ

“Onlar (kâfirler) yeryüzünde (Allah’ı) âciz bırakacak değillerdir; kendilerini Allah’ın azabından koruyabilecek yardımcıları da yoktur; cezaları kat kat olacaktır. Çünkü onlar, gerçekleri ne işitmeye güç yetirebiliyorlar ne de görebiliyorlardı” (Hûd, 11/20) buyurulmaktadır. İmam Mâtürîdî’ye göre, bu ve benzeri âyetlerde bulunan kudret, fiil ile birlikte olan yani ikinci kısımda bulunan kudrete örnektir.

Ebû Mansûr Mâtürîdî’nin bu izahlarından insanın fiillerinde de iki çeşit kudretin söz konusu olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan birincisi; fiilden önce olan ve imkâna dayanan kudrettir. Bu, fiilin meydana gelebilmesi için sebeplerin âlet ve vasıtaların uygun olmasıdır. Bu kudretin oluşabilmesi için bazı şartların bulunması gerekmektedir. İkincisi ise; fiilin oluşumunu sağlayan kudrettir ki buna “kudret-i müyessire” de denir. Kudret-i müyessire fiilin işlenme imkânı bulduktan sonra kolayca işlenmesini sağlayan ve kısmen devamlılığı bulunan gücün adı olup, edânın vücûbunun illet mânasını da taşıyan bir şarttır. Teklîfin devamı için bunun da devamı aranır.⁵¹

İmam Mâtürîdî, insanda iki çeşit kudretin varlığından söz etmektedir. Birinci çeşit kudretin fiilden önce var olduğu, ikinci çeşit kudretin ise fiilden önce mevcut olmadığını kabul eden İmam Mâtürîdî, Mu‘tezile’nin kudret ile ilgili görüşünü doğru bulmamaktadır. Mâtürîdî, Allah’ın insana fiilden önce kudret vermesi hâlinde bu kudretin fiilden önce yok olacağını ifade etmektedir. Dolayısıyla fiil, kudretsiz olarak meydana gelmiş olacaktır. Ona göre Mu‘tezile, bir ârâz olan kudretin iki zaman dilimi içerisinde devam etmeyip yok olduğu görüşünü benimsemektedir. Bu noktada kudretin fiilin ne öncesinde ne de sonrasında değil fiil ile beraber ortaya çıkmış olduğu ispatlanmıştır. Ayrıca onun “fiilin kudreti” şeklinde isimlendirilmesi, kudretin fiilden önce bulunmadığının bir kanıtıdır.⁵²

İkinci çeşit kudret, insan fiile yöneldiği zaman söz konusu olmaktadır. Bu kısımda bulunan kudret, fiili gerçekleştirecek âletlerin tam ve sağlam, sebeplerin de uygun ve yerinde olmasıdır ve Allah tarafından yaratılır. Fiil, seçme özgürlüğünün gereği olan bu güç sayesinde meydana gelmektedir. Bu güç “fiil kudreti” olarak isimlendirilmiştir. Fiil kudreti, insanın arzu ve istemesi anında Allah tarafından o anda yaratılan bir güçtür. Fiilin Allah tarafından yaratılması, insana ait olmasına engel olmamakla beraber insanın fiilin oluşum aşamasındaki isteğiyle ortaya koyduğu seçim, Allah’ın irâdesinin gerçekleşmesinin sebebidir. Bu bağlamda Mâtürîdî’nin, Allah’ın in-

⁵¹ Ali Bardakoğlu, “Kudret” *TDV İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002), 26: 317-318.

⁵² Ebu Mansur Mâtürîdî, *Te’vilatu’l-Kur’ân*, thk. Bekir Topaloğlu, (İstanbul: Mizan Yayınları, 2005), 5: 148-149.

sandaki fiil kudretini yaratma irâdesi insanın arzu, ihtiyar ve meyillerine bağlı olarak gerçekleştiği düşüncesi ön plana çıkmaktadır. O, insanın fiilinin Allah'ın kudretiyle değil, onun Allah'tan talep ettiği bir kudretle meydana geldiğini belirtmektedir.⁵³ Dolayısıyla insan, Allah'ın kudretinden bağımsız hareket etme potansiyeline sahip bir güçle donatılmıştır. Bu güç fiil için olan ve yalnızca fiil ile birlikte bulunabilen -fiilden önce veya sonra bulunması imkânsız olan- ve sürekli olarak yok olup yenilenen bir kudrettir. Bu kudretle birlikte meydana gelen fiil karşılığında sevap ve ceza verilmekte, güzellik ve çirkinlik gibi nitelikler oluşmaktadır. Fiil kudreti, kişinin fiile ilişkin şiddetli arzu, seçim ve yönelimine göre ortaya çıkan, doğrudan fiille ilgisi bulunan ve fiilin varlık kazanmasını sağlayan kudrettir.⁵⁴

Mâtürîdî, “kudret-i müsehhile”, “kudret-i muhaffife” şeklinde isimlendirdiği⁵⁵ kudretin varlığı halinde insanın Allah'ın lütfu ve ihsanıyla fiillerini gerçekleştireceği görüşündedir.⁵⁶ Teklif için gerekli olan birinci kısımdaki kudrettir ki bu olmadan teklif yapılamaz. Bu durum gözü göremeyen birine “şuraya bak,” eli tutmayan birine “elini uzat” demeye benzer.⁵⁷ Birinci kısımda fiilden önce bulunan kudret şartların uygunluğunu göstermektedir. İkinci kısımda bulunan kudret ise; Allah tarafından fiil ile beraber yaratılmaktadır. İnsanda fiilin meydana gelebilmesi için gerekli olan “kudret-i müyessire”nin de Allah tarafından yaratılması, insanın o fiil için kullanacağı seçimi ve yönelmesine bağlıdır.⁵⁸

İmam Mâtürîdî, birinci çeşit kudretin fiilden önce mevcut olduğu, ikinci çeşit kudretin ise fiilden önce bulunmadığı görüşünü savunurken dayandığı delilleri şu şekilde sıralar:

a) Kudret, insan bedeninin bir parçası olmadığına göre bir ârâzdır. Ârâz ise devamlı olarak var olamaz. Varlığı devamlı olmayan şeyin de sürekliliğini kendisi sağlayamaz. Ârâzın bekası, başka bir bekâ ârâzını sürekli kılar ki bu ikincisi de bir ârâz olduğu için kendi başına var olamaz. Bekânın başka bir bekâ ile varlığını sürdürmesi muhâl olduğuna göre kudret ârâzının sürekli var olduğunu kabul etmek mümkün değildir. Öyleyse kudret, fiilden önce değil, fiil anında Allah'ın yaratması ile meydana gelmektedir.

b) Dini naslar, insanlara ilâhî emirleri yerine getirebilmeleri için Allah'tan yardım isteğinde bulunmalarını emretmektedir. Şâyet kudret insanda fiilden önce bulunuyor olsaydı, ona böyle bir emrin verilmesi imkânsız olacaktı. Ayrıca verilen bu emre uyararak talepte bulunmak ise abes olacaktı. Dolayısıyla kudretin fiille beraber olduğu ortaya çıkmaktadır. İnsanda Al-

⁵³ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, 280-281.

⁵⁴ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 255-260; Ünverdi, “Mâtürîdî’de İnsanın Sorumluluğu”, 62.

⁵⁵ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 256; Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 249.

⁵⁶ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 257.

⁵⁷ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 256.

⁵⁸ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 239; Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 249-250.

lah tarafından yaratılan kudret, birbirine zıt olan iki fiili de meydana getirebilir. Mesela dil hem doğruyu hem de yanlış söyleyebilirken, el hem hayrı hem de şerri işleyebilir.

Kudret, Eş‘arî ve Mâtürîdî âlimlerin çoğunluğu tarafından, “gerçekleşecek bir eylem, iki gücün etkisi altında, bu doğrultuda bir fiil yaratma boyutuyla Allah’ın takdiri ettiği (maktûr), onu işleme yönünden (kesb) de insanın maktûrudur” şeklinde formüle edilmiştir. İnsanın iradesi ve fiili, birisi Allah’a diğeri de kendine ait olmak üzere iki kudretin bir araya gelmesiyle gerçekleşmektedir. İmam Mâtürîdî bunu “fiilde yönler” şeklinde isimlendirmiştir. Onun bu yaklaşımı, Ehl-i Sünnet’in geneli tarafından dikkate alınmıştır.⁵⁹ Mâtürîdî, fiilde yönler kavramı ile hem Allah’ı hem de insanı fâil kabul ederek, yaratma yönünü Allah’a, yapma yönünü insana atfetmek sûreti ile insanın fiilini çift yönlü bir eylem olarak açıklamıştır.⁶⁰

Fiilde yönler, Allah’ın ve insanın fiildeki rol ve fonksiyonunu temellendirmek amacıyla Mâtürîdî tarafından savunulmuş bir düşüncedir. Bu bağlamda Mâtürîdî, fiil üzerinde hem Allah’a hem de insana etkinlik alanı oluşturarak fiile iki gücün etkisinin imkânını vurgulamıştır. Ona göre, insanın fiillerinin birinci yönden kendisine ait olmadığı, ikinci yönden ise kendisine ait olduğu sâbit olmuştur. Böyle bir yaklaşım herhangi bir ortaklığı da gerektirmez. Bu noktada Allah’ın “her şeyin yaratıcısı” olması, insan fiili üzerinde birinci yönden etkin olmasını doğurmuştur. Böylece fiil Allah’a nispet edilince “halk”, insana nispet edilince “kesb” adını almıştır. Kesb ise insanın o fiili, yapması ve kendine ait kılmasıdır. Bu aşamada insan herhangi bir baskı ve zorlama altında değildir. Ayrıca Allah’ın fiilin yaratıcısı olması insanın hakikî fâil olmasına da engel değildir.⁶¹ Mâtürîdî’nin fiilde yönler teorisi, insana fiillerinde tam yetki veren Mu‘tezile ile bir fiilde iki fâilin olmayacağını, temel algı olarak Allah’tan başka fâilin bulunmayacağını, insanın ise, kendisiyle ilgili meydana gelen fiillerde yalnızca “kasib” olabileceğini kabul eden Eş‘ariler arasında üçüncü bir çözüm yolu olmuştur.⁶²

İnsanın fiillerini iki açıdan inceleyen Mâtürîdî, fiillerin bir yönünü insanın aklıyla kavrayamayacağını, bu durumun onun gücünü aşacağını ifade etmektedir. Bir şeyin yoktan var olması buna misâl olarak gösterilebilir. Zaman ve mekân içinde meydana gelmiş olan fiili, insan istese dahi zamanı geri çevirerek tekrar edemez. Bu durum insanın gücünü aşmaktadır. Dolayısıyla bu fiilin insana nispeti söz konusu değildir. Fiilin ikinci yönü ise; insanın akli ve idrâki ile kavrayabildiği, çabasına bağlı olan yönüdür. Me-

⁵⁹ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-tevhîd*, 287-288; M. Sait Yazıcıoğlu, *Mâtürîdî ve Neseî’ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı* (İstanbul: Akit Yayınları, 1998), 35.

⁶⁰ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-tevhîd*, 292;

⁶¹ Mâtürîdî, *Kitâbü’l-tevhîd*, 228-229; Ünverdi, “Mâtürîdî’de İnsanın Sorumluluğu”, 72.

⁶² Ramazan Biçer-Osman Sezgin, “Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî’de İrade Özgürlüğü”, *Bilgi Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/80 (Aralık 2017): 249.

sela; emir ve yasakları yaparken insanın bu fiilleri kendi kasd ve gücü dahilinde olduğunu kavrayabilmesi gibi.⁶³ Dolayısıyla fiiller birinci yönleriyle Allah'a, ikinci yönleriyle insana ait olmaktadır.⁶⁴

Allah-insan ilişkisini, insan merkezli bir bakış açısıyla elen alan Mâtürîdî, bu bağlamda insandaki irâde konusuna yaklaşımda bulunmaktadır. İnsan irâdesini ve aklını kullanmak sûretiyle Allah'a yönelerek, itâat eder. Mâtürîdî'ye göre, herhangi bir davranışı yapmaktan uzak duran, kendisini bu davranıştan men eden insanlar, daha sonraları almış olduğu sosyo-kültürel eğitim ve yönlendirme sonucunda, yapısal olarak kabul ettiği ve alışkanlık kazandığı ahlâkî değer ve algılarını değiştirebilir. Burada en önemli husus, eğitim sonrası yönlendirilen akıldır ki insanlar bu doğrultuda meyilli oldukları düşünce, tutum ve davranışları değiştirebilmektedir. Bu sebeple Allah, insanı, yapısal özelliği ve fitrî temayüllerine ters gelse, duygularıyla bağdaşmasa dahi, aklın onayladığı fiilleri yerine getirmeye teşvik etmiştir. Yaratılmış varlıkların gerçek mâhiyetini ancak akıl idrâk edebilir.⁶⁵

İrâdenin yönlenmesinde etkin olan psikolojik faktörler olduğunu kabul eden Mâtürîdî, bunları aklın derecesi, cahillik, insanın yetiştiği ortam, alıştığı tutum ve düşünceler, nefsin temayülleri, taassup ve taklit, duyu ve duygu zayıflığı gibi faktörlere bağlamaktadır. Bu niteliklerin insanın tutum ve davranışlarında etkin faktörler olduğunu vurgulayan Mâtürîdî, bu olguların kalp ve duygularda etkin olduğunu, bunun sonucunda da insanların irâdelerinin yönlenmesinde önemli birer etken olduğunu kabul etmektedir.⁶⁶

İmam Mâtürîdî sonrası Mâtürîdî âlimlerin kudret hakkında görüşlerinin de birbirine benzer olduğuna şahit olmaktayız. Mesela Mâtürîdî görüşü benimsemiş bir âlim olan Abdülkerim Pezdevî, Sadru'l İslâm Muhammed Pezdevî'nin kardeşi, aynı zamanda İmam Mâtürîdî'nin öğrencisidir.⁶⁷ Pezdevî, kelâmî görüşlerinde insanın fiilleri meselesine de yer vermektedir. O, insanın fiillerinin yaratıcısının Allah olduğunu kabul etmektedir. Bu düşüncesine; *فَاعْبُدُوهُ*; "Her şeyi yaratan Allah'tır" (En'am, 6/102; Ra'd, 13/16; Zümer, 39/62; Mü'min, 40/62) beyânını delil olarak göstermektedir. Pezdevî, yaratma kudretinin yalnızca Allah'a ait olduğunu ifade etmekle birlikte, insanın da kudretinin olduğu görüşündedir. O, bir fiile iki fâilini etki etmesini mümkün görmektedir. Fiile yaratma yönünden Allah, yapma açısından insan tesir etmektedir. İnsan, irâdesi ile gerçekleştireceği

⁶³ Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 229.

⁶⁴ Yeprem, *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*, 241-242.

⁶⁵ Biçer-Sezgin, "Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî'de İrade Özgürlüğü", 244.

⁶⁶ Biçer-Sezgin, "Teo-Psikolojik Açıdan Mâtürîdî'de İrade Özgürlüğü", 242.

⁶⁷ Selim Özarslan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013), 9. 46 Ebu'l-Yusr Pezdevî, *Usûlu'd-din*, (İstanbul: 1998), 152-153; Özarslan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, 36. 47 Mâtürîdî, *Kitâbü'l-tevhîd*, 228.

eyleme kesin karar vermekte, kudreti o esnada Allah tarafından yaratılmakta, insan da fiili işlemektedir. Allah'ın fiili yaratması, insanın istek ve arzusu doğrultusunda meydana gelmektedir. Bu sebeple insan yapmış olduğu fiillerinden sorumludur.⁶⁸ Pezdevî'de İmam Mâtürîdî gibi fiilde iki yönün bulunduğu kanaatindedir.

Meşhur bir kelâm âlimi olan Ebu'l Mu'in Nesefî'nin *Tabsıratu'l-Edille* isimli eseri *Kitâbü't-Tevhîd*'den sonra Mâtürîdî ekolünün en önemli kaynağı olarak kabul edilmektedir.⁶⁹ O, eserinde kelâmî meseleleri sistematik bir biçimde incelemiş,⁷⁰ insanın fiilleri ile ilgili olarak kudret meselesine de değinmiştir. Nesefî, kudret konusunda Mu'tezile'yi eleştirmekte, insanın fiilini kendisinin yarattığını ifade etmenin kişiyi iki kabule götüreceğini belirtmektedir. İki kabulü iddia edenin de Allah'a ortak koşmuş olacağını vurgulamaktadır.⁷¹ Fakat açığa kavuşturulması gereken husus; Mu'tezile, insanın kendi fiilini ortaya çıkarır düşüncesi ile Allah'ta olduğu gibi yoktan var etme anlamını kast etmemektedir. Bu düşünce, çalışmaya hazır bir arabanın kontağını açan kişinin durumuna benzer. Dolayısıyla insan, bir cismi yoktan var etmek anlamında değil, sebepleri yerine getirme şeklinde fiil gerçekleştirilmektedir.⁷²

Nesefî'ye göre insanda bulunan kudret, fiili gerçekleştirme potansiyelidir. Allah'ın takdîrî insanı fiillerinde zorlamamaktadır. Nasıl ki terzi ve marangozun dikiş dikme ve ağaç yontma işini yapmaları, onları bu fiilleri gerçekleştirmeye mecbur etmiyorsa, insan için de aynı durum söz konusudur. İnsan işlediği fiilleri sonucunda karşılık görecektir.⁷³ Kudret, Allah tarafından insana fiilini gerçekleştirmeden önce veya sonra değil, o esnada verilmektedir. İnsan için kudreti yaratmak Allah'tan, onu gerçekleştirmek maksadıyla gayret ve çaba sarf etmek kendindedir. İnsanda bir eylemi gerçekleştirme amacı bulununca, Allah, onun için fiil ile beraber kuvvet ve kudreti yaratmaktadır. İşte insan kendisine verilen kudretin neticesinde mükâfat veya cezayı hak eder. Mesela; insana imanın lütfedilmesi Allah'a, bunun kabul edilmesi kendisine aittir. Yine aynı şekilde hidâyete davet etmek Allah'tan, bu çağrıya cevap vermek kuldandır.⁷⁴

Bütün bunlardan Nesefî'nin düşüncesinde; insanın fiillerine ilişkin bir gücünün bulunduğunu fakat bunun yaratma değil yapma gücü olduğunu, bu

⁶⁸ Ebu'l-Yusr Pezdevî, *Usûlu'd-din*, (İstanbul: 1998), 152-153; Özarslan, *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*, 36.

⁶⁹ Ak, *Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 32.

⁷⁰ Kutlu, *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*, 180.

⁷¹ Ebu'l-Muin Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, nşr. Habîbullah Hasan Ahmed, (Beyrut: 2005), 91.

⁷² Toprak, "İnsanın Fiilleri Konusunda Mâtürîdî ve Eş'ari Arasındaki İhtilaf", 166.

⁷³ Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, 23.

⁷⁴ Nesefî, *Bahrü'l-Kelâm*, 27.

gücün ise insana Allah tarafından verilmiştir. Kanaatimizce Nesefî'nin burada anlatmak istediği kesbdir. O halde ona göre kudret; güç yetirilene iki yönden tesir eder. Bunlardan birincisi Allah'a ait yaratma, diğeri insana ait kesbdir. İnsanın fiile tesir eden bir gücü; onun ifadesinde de yerini bulduğu gibi, yaratmanın dışında bir güçtür. Nesefî'nin kudret konusundaki düşünceleri ile İmam Mâtürîdî'nin düşünceleri birbiriyle benzerlik göstermektedir.

Pek çok alanda eser vermiş olan Ömer Nesefî'nin en ünlü kitabı *Akaid*'dir. Kelâm ve Akaid konularına anlaşılır bir üslupla temas eden bu eser, en fazla dikkat çekip okutulanlar arasındadır.⁷⁵ Onun düşüncesine göre; Allah, insanın iman, küfür, günah, sevap gibi bütün fiillerini yaratmaktadır. İnsan, seçtiği fiiller sonucunda mükâfat veya cezayla karşılaşır. Kudretini kullanarak fiillerini meydana getiren insana, Allah'ın teklifte bulunması da onun gücünün yettiği kadardır.⁷⁶

Ömer Nesefî'de kudretin fiil ile birlikte başladığı ve onun bitiminde son bulunduğu kanaatindedir. Nesefî, kulun fiiline iki kudretin beraberce etki ettiği, bu durumun ise Allah'ın âdetinin bir neticesi olduğu düşüncesindedir. İnsan bir fiili yapmak istediği zaman Allah, o fiili yaratır. İnsanın fiilinin gerçekleşebilmesi için niyeti, isteği ve Allah tarafından kendisine verilen kudreti olması gerekir. Allah dilerse, insanın irâdesi olmadan da o fiili yaratabilir. Fakat insan için zorlama bulunmaması, mükafat ve cezaya lâıyk olması sebebiyle âdet-i İlâhi böyle oluşmaktadır. Allah başlangıçta insanda bir kudret yaratır. Onda yaratılan bu kudret mecburîdir. İnsan bu kudreti fiili gerçekleştirme ya da gerçekleştirme yönünde, tercihine bağlı olarak kullanabilir.⁷⁷ Nesefî'ye göre kudret, sebeplerin ve vasıtaların sağlam olması ile mümkündür. Sebeplerin sağlamlığı; insanın gücünün üstünde bulunan şartlardadır. Vasıtaların sağlamlığı ise; insanın bizzat kendisinde meydana gelen şartlardır. Elin, ayağın, zihnin normal çalışması gibi.⁷⁸ Görüldüğü üzere Ömer Nesefî, insana verilen kudretin mahiyeti ve zamanlaması ile ilgili olarak İmam Mâtürîdî ile aynı doğrultuda düşünmektedir.

Kelâm alanında yaptığı çalışmalarla tanınan Nureddin Sâbûnî'nin *Bidaye* ve *Kifaye* isimli eserleri meşhurdur.⁷⁹ Sâbûnî, kudretin, insanın fiillerine etkisi hususunda İmam Mâtürîdî ile benzer düşüncelere sahiptir. Mâtürîdî gibi o da kudreti iki şekilde değerlendirmektedir. İlki; fiilin meydana gelebilmesi için gerekli olan sebeplerin yerinde ve sıhhatli olmasıdır. Bu kudret fiilden önce bulunur. İrâde sahibi bir insanın fiilini gerçekleştirmek için

⁷⁵ Şerafettin Gölcük, *Kelâm Tarihi*, (Konya: Esra Yayınları, 1998), 185-186.

⁷⁶ Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 188.

⁷⁷ Ömer Nesefî, *Akaid*, (İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2006), 69.

⁷⁸ Nesefî, *Akaid*, 71.

⁷⁹ Ebu'l Berekat Nesefî, *İtimad fi'l i'tikâd*, nşr. Abdullah Muhammed, (Beyrut: 1881), 35-37, Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 203.

hazır olmasıdır. İkincisi; kudretin bizzat kendisidir. Fiilin meydana gelmesine tesir eden kesin bir iradeden oluşan kudrettir.⁸⁰

Sâbûnî'ye göre sonradan yaratılan kudret fiilin varlığına bağlı olarak meydana gelir. Bu bağlamdaki kudret devamlılık özelliği taşımamaktadır. Şâyet insandaki kudret fiillerinden önce bulunsaydı (kudret devamlılık özelliğine sahip olmadığı için) eylemin gerçekleşmesi sırasında var olmayacaktı. Böylece fiil kudretsiz olarak meydana gelecekti. Bir eylemin kudret olmadan ortaya çıkması fiil sahibinin aciz olmasını gerektirir ki bu düşünce doğru değildir. Sâbûnî, kudretin insanın seçimiyle gerçekleştirdiği fiilleri için geçerli olduğu görüşündedir. O, Ehl-i Sünnet ile Mu'tezile'nin insanın kudretini kabul ettiğini belirtmektedir. Fakat Sâbûnî'nin dikkat çektiği husus; kudretin fiile ne zaman etki ettiği. Bu konuyla ilgili görüşlere daha önce yer verilmişti. Dolayısıyla tekrar üzerinde durmaya gerek duyulmamıştır. Sâbûnî, meseleyle ilgili mevcut düşüncelerin üzerinde durduktan sonra, Mâtürîdî gibi kudretin fiil ile birlikte olduğu düşüncesini dile getirmiştir.⁸¹

Sâbûnî de tıpkı diğer Mâtürîdiyye âlimleri gibi, insana ait fiillerin Allah tarafından yaratıldığı düşüncesindedir. O, Mu'tezile'nin kudreti tamamen insana atfetmesinin yanlışlığına vurgu yapmaktadır.⁸² İnsanın fiillerini iki kısımda inceleyen Sâbûnî, birinci kısma Allah'ın insandan bağımsız olarak kendi kudretiyle yarattığı eylemleri yerleştirmektedir. Buna titreme hastalığına kapılmış bir kişiyi örnek olarak verir. İkinci kısımda ise Allah'ın insanın kudreti ile yarattığı fiiller vardır. Buna misal olarak ise ihtiyarî (insanın irâdesi ile gerçekleştirdiği) fiilleri gösterir. Bunlardan birincisini kesb, ikincisini halk olarak isimlendirmektedir.⁸³ Bütün bunlardan hareketle, Sâbûnî'nin iki kudret sahibinin eseriyle insan fiilinin ortaya çıktığı düşüncesini benimsediğini görmekteyiz. Öyleyse ona göre insanın fiilleri yaratma yönünden Allah'a kesb açısından insana aittir.

Kemâleddin İbnu'l Hümâm, Kelâm Tarihi'ne kazandırdığı *Musayere* isimli eseriyle tanınmaktadır. İbnu'l Hümâm, eserinde en geniş alanı Allah'ın fiilleri meselesine ayırmıştır. Ona göre Allah, insana isteğine bağlı olarak ihtiyarî fiillerini yapma yetkisi vermiştir. Bu noktada insan hürdür. Allah, insana iyi ve kötü eylemleri bildirmiş ve ona istediği fiili yapma ya da terk etme kudreti vermiştir. İnsana bu fiillerinin sonucu olarak mükâfat veya ceza verileceği de yine Allah tarafından bildirilmiştir. Tüm bunlar Allah'ın isteğine ve gücüne bağlıdır. Ayrıca kudreti olmayan bir insan ta-

⁸⁰ Nüreddin Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, trc. Bekir Topaloğlu, (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005), 135.

⁸¹ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 136.

⁸² Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 139.

⁸³ Sâbûnî, *Mâtürîdiyye Akaidi*, 141.

savvuru, teklifî sorumluluğu da ortadan kaldırır. O halde dinin ve peygamberlik müessesesinin de bir anlamı kalmaz.⁸⁴

İbnu'l-Hümâm, sözü edilen eserinde insanın fiillerini kendisinin yarattığını ileri süren Mu'tezile'ye cevap vermekte ve çeşitli delillerle onların görüşlerini reddetmektedir. Yine o, fiil, kudret, istitâat kavramlarını ilâhî irâde ve ilim çerçevesinde ele almıştır.⁸⁵ Mâtürîdîlerin Ebû Hanife'ye dayandırdıkları düşüncenin doğru olmadığını, onu yanlış anladıklarını ifade etmiştir. Ona göre kula ait olan cüz'î irade yaratılmamıştır. Bu düşüncesini cesurca dile getiren İbnu'l-Hümâm, orijinal yönünü de ortaya koymaktadır.⁸⁶

İbnu'l-Hümâm, *Müsâyere* isimli eserinde cüz'î irade bağlamında kesin kararına "azm-i musammem" ismini vermektedir.⁸⁷ İnsanın kesin kararının tamamen kendisine ait olduğunu ifade eden İbnu'l-Hümâm, onun ilahî irade ve kudretin kapsamının dışında⁸⁸ bulunduğunu belirtmektedir. İbn'ul-Hümâm'ın, insanın sorumluluğunu çelişkiye düşmeden izah edebilmek adına cesaretle söylediği ifade farklı bir anlamı içerisinde barındırmaktadır. Çünkü tek bir şey de olsa, eğer ilahî irade ve kudretin kapsamı dışında kalıyorsa, bu diğer bazı şeylerin de onların kapsamı dışında bırakılabileceğinin yolunu açmaktadır.⁸⁹

Eş'arîler, kesbin tamamen insana ait olduğunu açıkça ifade etmeseler de insanın sırf bu sebeple fiillerinden sorumlu olduğunun⁹⁰ vurgusunu yapmaktadırlar. Eş'arîler'i, Cebriyye'den ayıran nokta ise; insanda kudret ve irâdenin varlığını inkâr etmemeleridir. Fakat onlar kudretin tesirini kabul etmemekte, bu sebeple de Cebriyye ile ortak bir kanâatte olmaktadır.⁹¹ Mâtürîdîler, insanın seçebilmesine bağlı fiillerinde tesirli olanın; ne Eş'arîler'in ifade ettiği gibi yalnız Allah'ın kudret ve irâdesiyle, ne de Mu'tezile'nin iddia ettiği gibi yalnızca kulun irâdesiyle olmadığını belirterek iki görüş arasında orta bir yol benimsemişlerdir. Onlar, insanın irâdesine bağlı fiillerinin, yine insanın cüz'î iradesi ile Allah'ın yaratmasının toplamından meydana geldiğini ifade etmişlerdir. Mâtürîdîler'e göre, insan; kudret ve irâdesinin ilgi kurmasından dolayı, o fiilin işleyeni, aynı zamanda kazana-

⁸⁴ Kemâleddin İbn Hümâm, *Kitabü'l-müsâyere fî usûlid-dîn*, (Mısır: Matba'atu'l-Kübra Emiriyye, 1928), 315; Gölcük, *Kelâm Tarihi*, 291-294.

⁸⁵ Sabri Hizmetli, "Kemâleddin İbn Hümâm Sivasî'nin Kitâbu'l-müsâyere'si ve İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri", *Diyanet İlmî Dergi* 29/3 (Eylül: 1993): 54.

⁸⁶ Ömer Aydın v.dğr., *Kelâm Tarihi*, (İstanbul: İşaret Yayınları, 2017), 277.

⁸⁷ Oğuz, *Kazâ ve Kader Kitabı*, 39.

⁸⁸ İbn Hümâm, *Kitabü'l-müsâyere*, 110-111.

⁸⁹ Metin Özdemir, "Kötülük Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım", *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (2000): 19.

⁹⁰ Eş'ari, *Luma*, 73-74,99,107.

⁹¹ Oğuz, *Kazâ ve Kader Kitabı*, 42.

nı, Allah ise o fiilin yaratıcısıdır. Allah'ın insanın fiillerini yaratabilmesi için, insanın irâdesini harekete geçirmesi şarttır.⁹²

Sonuç

Cebriyye, insanın fiillerinin gerçekleşmesinde herhangi bir etkisinin olmadığını ileri sürerek onun kudretini reddetmektedir. Mu'tezile, insanın fiillinin kudretten önce var olduğunu kabul etmekte, fiilleri tamamen insana yükleyerek Allah'ı kötülüğü yaratmaktan tenzih etmeyi amaçlamaktadır. Eş'arîyye, kudretin fiille birlikte bulunduğunu kabul etmektedir. Fiil meydana geldikten sonra ise kudret yok olur. Mâtürîdîyye ise insanın fiillerinde iki çeşit kudretin varlığından söz eder. Bunlardan birincisi fiilden önce olan ve imkâna dayanan kudrettir. İkincisi ise fiilin oluşumunu sağlayan kudrettir.

Gerek İmam Mâtürîdî gerekse sonraki dönem Mâtürîdî âlimler kudret konusunda orta bir yol tercih etmişlerdir. Onlar, Allah'ın yaratma vasfını gözetmişler, bunun yanı sıra insana da rol atfetmişlerdir. Fiillerin meydana gelmesinde biri Allah'a diğeri insana ait olmak üzere iki yön belirleyerek, Allah'ın ve insanın fiillerine mantıkî bir bakış açısıyla geliştirmişlerdir. Kanaatimize göre; Mâtürîdî kelâm âlimleri, insanın fiillerinin meydana gelişinde kudretin etkisini daha anlaşılır tarzda ele almışlardır.

İmam Mâtürîdî, kudret meselesini özgün bir şekilde açıklayarak hem ulûhiyet hem de beşer açısından mantıksal bir bakış açısı geliştirmiştir. Mâtürîdî'nin, kudret bağlamında insanın sorumluluğunu temellendiren görüşü, bir yandan fiillerde ilâhî yaratıcılığa rol biçmiş, diğer yandan insanın fiillerini kendine ait kılmada başarılı bir açıklama olmuştur. Dolayısıyla insan hürriyetini mâkûl bir tarzda temellendirilmiştir. İnsanın mutlak manada hür olduğunu ya da fiillerinde kudretinin olmadığını söylemek, onun hareket hürriyetini elinden almaktır. O halde İmam Mâtürîdî gibi insanın alanını belirleyen çizgileri çizdikten sonra, onun kudretinden bahsetmek Allah'ın aşkınlığına ve sıfatlarına halel getirmeyeceği gibi, Kur'ân'ın ve sünnetin öğretilerine de uygun olacaktır.

Kaynakça

Ak, Ahmet. *Mâtürîdî ve Mâtürîdîlik*. 2. Baskı. İstanbul: Çınar Yayınları, 2017.

Aktepe, Orhan. "Mutezile ve Ehl-i Sünnet'e Göre Va'd ve Va'îd İlkesi". *Kelâm Araştırmaları Dergisi*, 9/1, (Aralık 2011): 157-178.

Ay, Mahmut. "Eş'arî Kelâmında İnsanın Sorumluluğu". *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 17/2 (Haziran 2004): 91-107.

Aydın, Hüseyin. "Eş'arî'nin İrade, Kesb ve Yaratma Teorisi". *İslami İlimler Dergisi*, 6/6 (Aralık 2011).

⁹² Oğuz, *Kazâ ve Kader Kitabı*, 59.

Aydın, Ömer-Yıldırım, Ramazan-Soyal, Fikret-Can, Mustafa-Özdiñç, Rıdvan-Yaşar, Yuşa-Yavuz, Fikri. *Kelâm Tarihi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 2017.

Bâkullânî Kâdî Ebû Bekr. *Temhid*. Nşr. Mahmûd Muhammed Hudayrî. Beyrut: 1957.

Bardakoğlu, Ali. "Kudret" *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 26: 317-318. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2002.

Biçer, Ramazan-Sezgin, Osman. "Teo-Psikolojik Açıdan Matüridi'de İrade Özgürlüğü". *Bilig Türk Dünyası Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/80 (Aralık 2017): 239-263.

Cevizci, Ahmet. *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma Yayınları, 1999.

Coşkun, İbrahim. "İnsanın Eylem Yapma Gücü ve Hürriyeti". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/2 (Ekim 2001): 1-35.

Cürcânî, Seyyid Şerîf. *Ta'rifât*. Trc. Arif Erkan. İstanbul: Bahar Yayınları, 1997.

Çetin, Rabiye. "Gazali'de İnsan Özgürlüğü". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/39 (Aralık 2011): 70-86.

Ebû Hanife. "Fıkhu'l-ebzat". *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. Thk. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.

Ebû Hanife. "Fıkhu'l-ekber". *İmam-ı Azam'ın Beş Eseri*. Thk. Mustafa Öz. İstanbul: Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, 2002.

Eşarî, Ebu'l-Hasen. *Luma' fi'r-reddi alâ ehliz'zeyğ ve'l-bida'*. Nşr. Hammûde Zekî Gurâbe. Kahire, 1955.

Fığlalı, Ethem Rûhi. *İtikâdî İslâm Mezhepleri*. İstanbul: Selçuk Yayınları, 1980.

Gazzâlî. *İktisâd fi'l i'tikâd*. Trc: Kemal Işık. Ankara: A.Ü. İlahiyat Fakültesi Yayınları, 1971.

Gölcük, Şerafettin. *Bâkullânî ve İnsanın Fiilleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 1997.

_____. *İslâm Akâidi*. 5. Baskı, Konya: Esra Yayınları, 1997.

_____. *Kelâm Tarihi*. Konya: Esra Yayınları, 1998.

Hizmetli, Sabri. "Kemâleddin İbn Hümâm Sivasî'nin Kitâbu'l-Müsâyere'si ve İslâm Düşünce Tarihindeki Yeri", *Diyanet İlmî Dergi* 29/3 (Eylül, 1993): 47-56.

İbn Manzur, Cemaleddin. *Lisanü'l-Arap*. Beyrut: Darü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1955.

İbn Hümâm, Kemâleddin. *Kitabü'l-müsâyere fi usûlid-din*. Mısır: Matba'atü'l-Kübra Emiriyye, 1928.

Kadı Abdulcebbar. *Şerhu'l usûli'l-hamse*. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.

Kutlu, Sönmez. *İmam Mâtürîdî ve Mâtürîdilik*. 8. Baskı. Ankara: Otto Yayınları, 2018.

Mâtürîdî, Ebû Mansûr Muhammed. *Kitâbü't-tevhîd*. Nşr. Fethullah Huleyf. İstanbul, 1979.

_____. *Kitâbü't-tevhîd*. Trc. Bekir Topaloğlu. İstanbul: İSAM Yayınları, 2015.

_____. *Te'velâtü'l-Kur'ân*. Thk. Bekir Topaloğlu, İstanbul: 2005.

Nesefî, Ebu'l Berekat. *İtimad fi'l İtikâd*. Beyrut: 1881.

Nesefî, Ebu'l-Muin. *Bahrü'l-Kelâm*. Beyrut: 2005.

Nesefî, Ömer. *Akaid*. İstanbul: Bayrak Yayıncılık, 2006.

Oğuz, Muhammed İhsan. *Kazâ ve Kader Kitabı*. İstanbul: Oğuz Yayınları, 2017.

Önder Demirer, Zeynep. *H. IV-IX. /M. X-XV. Yüzyıl Mâtürîdî ve Eş'ari Akaid Metinlerinde Ebû Hanife'nin Etkisi*. Yüksek Lisans Tezi, Hitit Üniversitesi, 2016.

Özarslan, Selim. *Pezdevî'nin Kelâmî Görüşleri*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2013.

Özdemir, Metin. "Kötülük Problemine Eleştirel Bir Yaklaşım". *Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/4 (2000): 1-32.

Özler, Mevlüt. *İslâm Düşüncesinde İnsan Hürriyeti-Cüveyni Eksenli Bir Tetkik-*. Nün Yayıncılık, İstanbul, 1997.

Pezdevî, Ebu'l-Yusr. *Usûlu'd-din*. İstanbul: 1998.

Sâbûnî, Nüreddin. *Mâtürîdiyye Akaidi*. Trc. Bekir Topaloğlu. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2005.

Şehrîstânî, Abdülkerim. *Mîlel ve Nihal-Dinler, Mezhepler ve Felsefî Sistemler Tarihi-*. Trc. Mustafa Öz. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2011.

Topaloğlu, Bekir-Çelebi İlyas. *Kelâm Terimleri Sözlüğü*. 4. Baskı. Ankara: İSAM Yayınları, 2015.

Toprak, Süleyman. "İnsanın Fiilleri Konusunda Mâtürîdî ve Eş'ari Arasındaki İhtilaf", *NEÜ İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (Aralık 1990): 164-186.

Türk Dil Kurumu, "Kudret". *Türkçe Sözlük*. İstanbul: Türk Dil Kurumu Yayınları, 2011.

Ünverdi, Veysi. "Mâtürîdî'de İnsanın Sorumluluğu", *Usul İslâm Araştırmaları* 1/20 (2013).

Yavuz, Yusuf Şevki. "İstitâat". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 23: 399-400. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001.

Yazıcıoğlu, M. Sait. *Mâtürîdî ve Nesefî'ye Göre İnsan Hürriyeti Kavramı*. İstanbul: Akit Yayınları, 1998.

Yeprem, M. Saim. *İrade Hürriyeti ve İmâm Mâtürîdî*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2016.